

Garverikar i kvarteret Garveriet

1800-talslämningar i Strängnäs

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Strängnäs 314:1
Garveriet 3
Strängnäs stad
Strängnäs kommun
Södermanland

Kristina Jonsson

Garverikar i kvarteret Garveriet

1800-talslämningar i Strängnäs

Arkeologisk förundersökning

Fornlämning Strängnäs 314:1

Garveriet 3

Strängnäs stad

Strängnäs kommun

Södermanland

Kristina Jonsson

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2012

Omslagsfoto: Garverikar A231 under utgrävning. Foto mot NO av Anna Arnberg.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954

ISBN: 978-91-7453-097-1

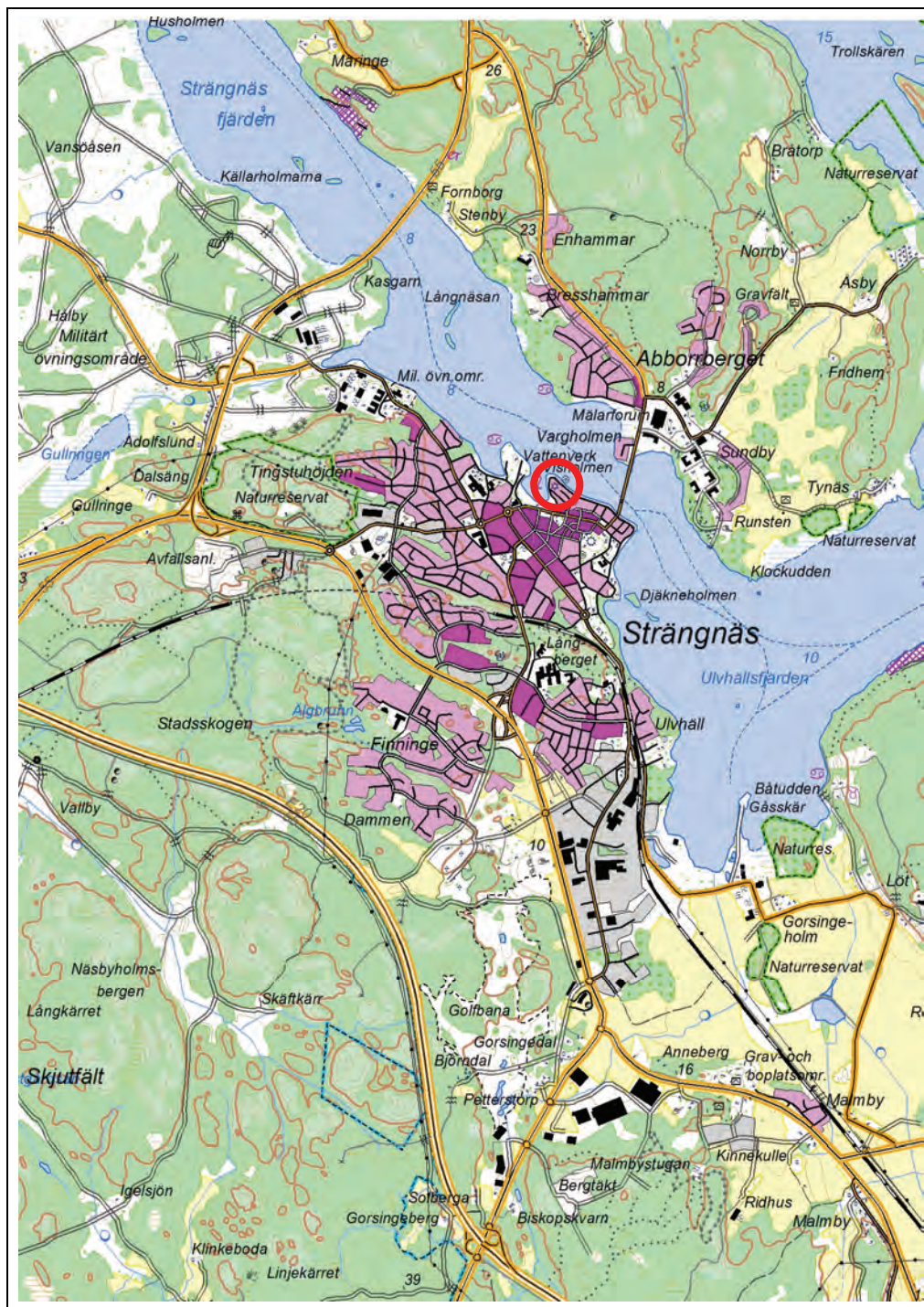
Tryck: Just Nu, Västerås 2012

Innehåll

Sammanfattning.....	5
Inledning.....	6
Historisk bakgrund	6
Strängnäs och Garveriet i det historiska källmaterialet.....	6
Tidigare arkeologiska undersökningar i närområdet	8
Undersökningsområdet.....	9
Målsättning och metod	9
Syfte med undersökningen	9
Metodval.....	9
Genomförande	10
Undersökningsresultat.....	11
Schakt 1	11
Schakt 2	11
Garverikar 231.....	12
Garverikar 235.....	13
Garverikar 256.....	13
Lager 318.....	14
Nedgrävning och stenar.....	14
Tolkning och utvärdering	15
Referenser.....	17
Kartmaterial	17
Skriftliga källor.....	17
Muntliga uppgifter	18
Tekniska och administrativa uppgifter	18

BILAGOR

Bilaga 1. Kontexttabell.....	19
Bilaga 2. Ruttabel	19
Bilaga 3. Fyndtabell.....	20

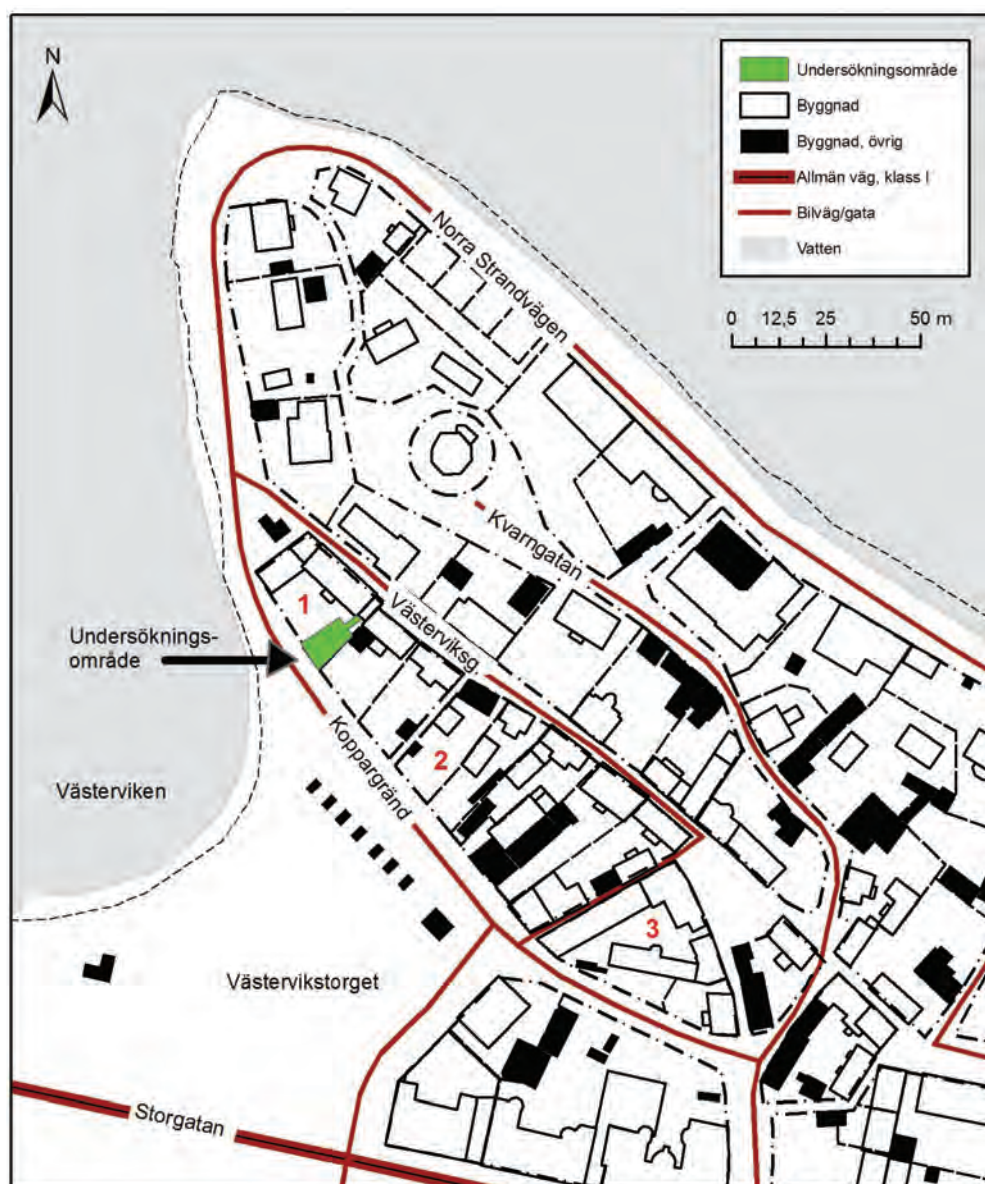

Figur 1. Undersökningsplatsens läge, markerat med en röd ring. Utdrag ur Terrängkartan.
Skala 1:50 000.

Sammanfattning

Under två dagar i augusti och en halv dag i september 2011 har en arkeologisk förundersökning genomförts i kvarteret Garveriet i Strängnäs. Undersökningen föranleddes av en kommande markexploatering, och genomfördes av Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) på uppdrag av Länsstyrelsen i Södermanlands län. Undersökningsområdet ligger inom fornlämning 314:1, stadslager i Strängnäs stad.

Vid förundersökningen påträffades tre garverikar vilka kan dateras till sent 1800-tal. Inga andra konstruktioner eller avsatta kulturlager framkom. Undersökningen visade att den södra halvan av den berörda tomten var kraftigt uppbyggd av ett påfört utfyllnadslager som troligen har lagts på plats under tidigt 1900-tal.

Figur 2. Den berörda delen av Strängnäs med platsen för undersökningen markerad med grön färg samt en pil. De röda siffrorna visar de kvarter som nämns i rapporttexten: 1) Garveriet; 2) Bagaren och 3) Kopparslagaren. Karta baserad på utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:2 000. Karta: Kristina Jonsson.

Inledning

Sommaren 2010 blev en byggnad i kvarteret Garveriet 3 vid gästhamnen i Strängnäs totalförstörd genom en anlagd brand. Byggnaden ska nu återuppföras, och med anledning av de markningrepp som då kommer att bli nödvändiga har Länsstyrelsen i Södermanlands län beslutat att den planerade byggnationen skulle föregås av en arkeologisk förundersökning (Lst dnr 431-1311-2011). Förundersökningen genomfördes under två dagar i augusti samt en halv dag i september 2011, av arkeologerna Kristina Jonsson och Anna Arnberg från Stiftelsen Kulturmiljövård (KM). Kristina Jonsson var projektledare, och har även författat denna rapport. Undersökningen bekostades av fastighetsägaren Anders Nilsson.

Historisk bakgrund

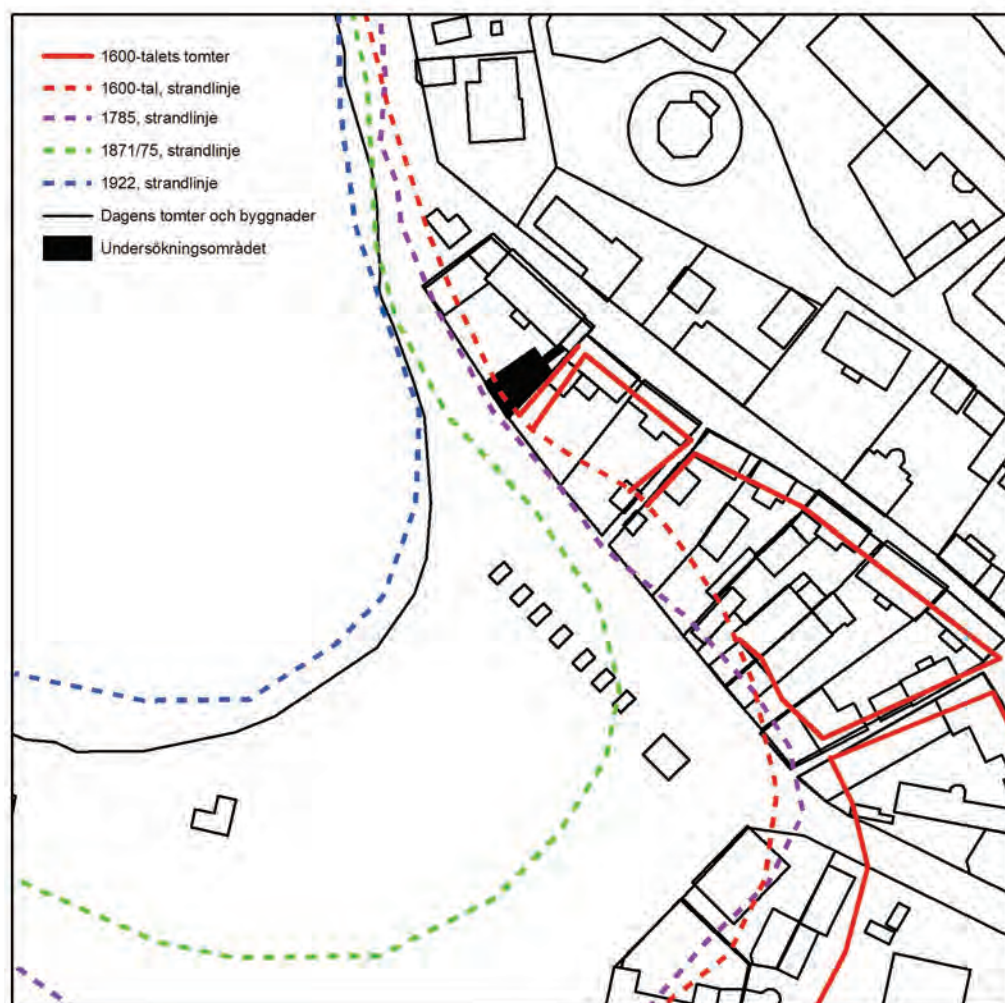
Strängnäs och Garveriet i det historiska källmaterialet

Strängnäs är en av Sveriges äldsta städer, med anor ned i tidig medeltid. Staden omnämns i det så kallade Florensdokumentet eller Florenslistan, som upprättades kring 1120 (Lindberg 1959:2; Pettersson 1998:24). Det har länge antagits att det var under 1200-talet som urbaniseringsprocessen tog fart i Strängnäs, efter att biskopssätet hade förlagts till platsen (Järpe 1979:41). Arkeologiska undersökningar som har genomförts under de senaste årtiondena har dock påvisat att platsen kan ha varit betydande redan under vikingatid (Carlsson 2004:11f med referenser; Norberg 2005:6).

Det har diskuterats var den äldsta medeltida stadskärnan var lokaliserad i staden. I ”Strängnäs stads historia” redovisade Sune Lindqvist och Sigurd Wallin två skilda teorier, där Lindqvist (1959:135f) menade att den äldsta stadsetableringen bör ha växt fram kring Västerviken, medan Wallin (1959:139ff) ansåg att vattenståndet bör ha varit för högt där vid den tiden och att man istället bör se till de delar som i det historiska kartmaterialet fortfarande under 1600- och 1700-tal hade en medeltida prägel. De äldsta arkeologiska beläggen har påträffats i den östra delen av det avgränsade fornlämningsområdet, i kvarter och gator i närheten av Stora torget och Domkyrkan (se t.ex. Carlsson 2004; jfr Beronius Jörpeland & Nordström 2006:10).

Ser man till det historiska kartmaterialet så daterar den äldsta Strängnäs-kartan troligen till 1600-talets första hälft, dock inte till före 1637 eftersom ”erkebispens quartiere” omtalas (det var det året som Laurentius Paulinus Gothus blev ärkebiskop) (Pettersson 1998:14f). 1600-talskartan har geometriska fel vilket gör den svår att jämföra med exakthet med dagens karta, men den går att rektifiera (tillrättalägga mot dagens koordinatnät) så pass väl att man kan studera tomtstrukturens utveckling. Man ser då att strandlinjen på 1600-talet gick ungefär längs med det som idag är kvarteret Garveriets södra gräns, möjligen något högre upp, och att dagens tomt 3 vid den tiden inte var utlagd (se figur 3). Nästa kartering genomfördes 1785, och då följde strandlinjen kvartersgränsen. Vid denna tid hade också dagens tomt 3 införlivats i kvarteret. Det omnämns i kartakten att tomterna ligger mot sjön, och att vattnet ”stundom öfverstiger” de södra delarna. Efter den stora stadsbranden 1871, som dock inte berörde de här aktuella delarna, upprättades nya stadsplaner år 1871 och 1884 (Pettersson 1998:17f). Dessa visar en strandlinje där marken har byggts upp något

mellan kvartersgränsen och vattnet (ca 12 m, jfr figur 3). Slutligen, vilket visas på en stadsplan från 1922, har man utökat Västervikens strand till den strandlinje vi ser idag.

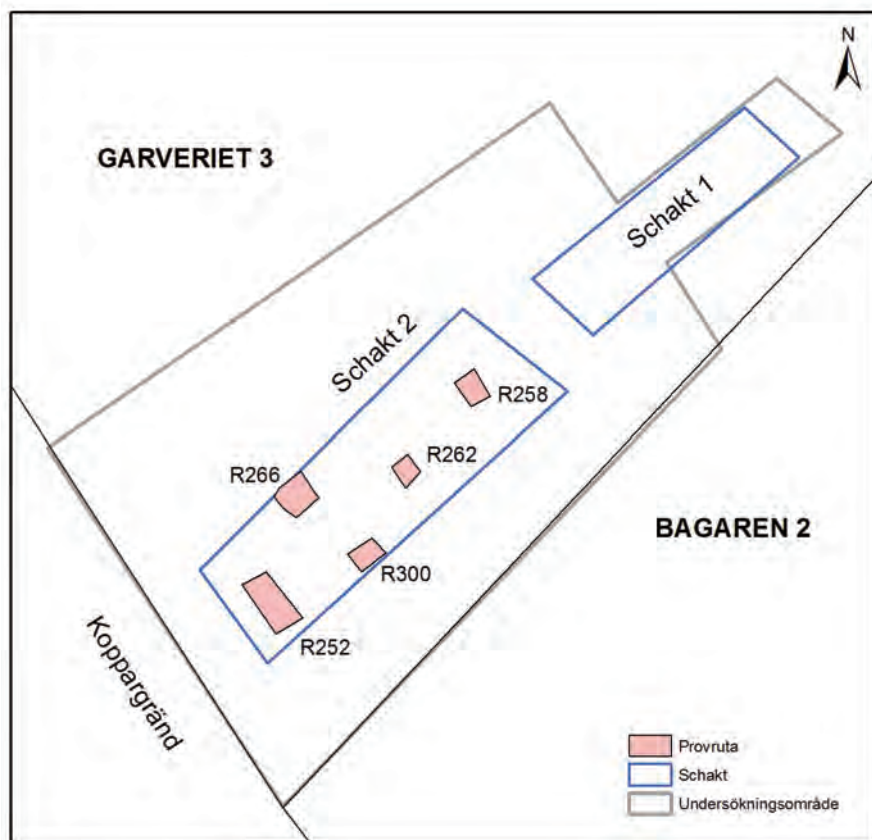
Figur 3. Kartan visar hur dagens kvarters- och tomtstruktur förhåller sig till 1600-talets kvarter samt strandlinjens ungefärliga utbredning från 1600-tal till idag. Skala 1:1 500. Karta av Kristina Jonsson baserad på Fastighetskartan samt äldre lantmäteriakter.

Kvarteret Garveriet gick under namnet Garvaren från 1927/29 då vissa av stadens gator och gränder gavs nya namn. I samband med fastighetsbeteckningsreformen 1983/84 ändrades namnet till det nuvarande p.g.a. namnkrock med ett kvarter i Mariefred. Den siste garvaren bosatt i Garveriet 3 hette Per Wilhelm Wästerberg, och han förvärvade fastigheten år 1889. Hela denna del av staden längs Västerviken har hyst garveriverksamheter vid denna tid. I grannkvarteret Bagaren (nummer 2 i figur 2) var till exempel garvare S.M. Lundkvist verksam i slutet av 1800-talet, och vid samma tid verkade garvare P. A. Hofstedt i kvarteret Kopparslagaren (nummer 3 i figur 2) som ligger direkt öster om Bagaren. Hofstedt lämnade platsen 1882, men ännu på 1980-talet ska de gamla byggnaderna och nedgrävda garverikar ha varit synliga på gården. I en lantmäteriakt från 1812 kan man läsa att en garvare Sundblad ägde fastigheten Kopparslagaren 2. Garverierna var förlagda nära sjön då verksamheten krävde tillgång till vatten. De var också väldigt illaluktande, vilket var ytterligare en anledning till att de förlades i bebyggelsens utkant ned mot vattnet (Pettersson 1998:43f, 117).

Tidigare arkeologiska undersökningar i närområdet

I den del av Strängnäs som Garveriet ligger inom har få arkeologiska undersökningar gjorts, och de iakttagelser som finns kommer från schaktningsövervakningar vid gatuarbeten eller mindre förundersökningar. År 1975 gjordes en övervakning i samband med ledningsdragningar i Västerviksgatan och i Garvaregränd (gränden som går mellan kvarteren Garvaren och Bagaren). Då man i huvudsak gick ner i äldre ledningsschakt så gjordes inga fynd av bevarade kulturlager eller bebyggelse, förutom en husgrund vid Pumptorget som troligen daterades till 1600-tal. Vad som bedömdes som omrörda kulturlager fanns dock i schakten, och i Garvaregränd påträffades ”exceptionellt stora mängder” rödgods från 1600-tal (Hemmendorff 1978).

I kvarteret Kopparslagaren som ligger öster om Garveriet (kvarteren är åtskilda av kvarteret Bagaren), har man vid en provundersökning samt en schaktningsövervakning vid mitten av 1980-talet iakttagit förekomsten av 19 nedgrävda garverikar. Att där fanns kar var redan känt eftersom de fortfarande var delvis synliga (jfr ovan). Dessa hade också dokumenterats vid en byggnadsinventering genomförd av Nordiska museet år 1953. De flesta var runda, laggade träkar med en diameter på ca 1,5 m, men två rektangulära kar dokumenterades också vid undersökningarna. Karen låg inne på gårdsplanen, och var nedgrävda till ett djup på mellan 0,1 och 0,7 m under den dåvarande markytan. De bedömdes vid undersökningen vara från slutet av 1800-talet. I övrigt så påvisade undersökningarna inga bebyggelse lämningar, men man fann keramik med datering från 1500-tal till 1700-tal i omrörda påförda fyllnadsmassor. Slutsatsen var att kvarteret knappast har varit bebyggt före 1600- eller 1700-tal, och att fynden hamnat på platsen i samband med att massor transporterats dit från högre liggande partier av staden (Syse 1985, 1986).

Figur 4. Undersökningsområdet med schakt och provrutor markerade. Skala 1:150.
Plan: Kristina Jonsson.

Undersökningsområdet

Kvarteret Garveriet ligger i den nordöstra delen av Strängnäs vid Västervikens strand, inom den västra delen av formlämningsområde RAÄ 314:1 (stadslager). Den berörda tomten Garveriet 3 är belägen mellan Koppargränd och Västerviksgatan. Bebyggelsen är förlagd upp mot Västerviksgatan samt längs tomtens kortsidor, med en öppen gårdsplan mot Koppargränd och hamnen (se figur 2 och 3). Den nu nedbrända byggnaden låg längs tomtens sydöstra gräns. Undersökningsområdet utgjorde ytan för den nedbrända byggnaden – något utökad i bredd mot nordväst – samt en ca 1,5 m bred ”remsa” som förbinder denna yta med en stående byggnad i nordost (se schaktplan figur 4). Den sistnämnda ytan skulle undersökas då man planerar att gräva för en anslutande kulvert mellan byggnaderna. Den stora ytan var ca 88 m² stor, och den mindre delen i norr ca 7 m², vilket ger en sammanhängande undersökningsyta på ca 95 m². Ytan där själva huskroppen har stått var vid undersökningstillfället täckt med ett efter branden påfört gruslager. Väster om denna yta fanns en smal gång bevarad upp mot den stående byggnaden, belagd med betongplattor. Partiet längst i norr var när undersökningen påbörjades täckt av en stor hög med raseringsmassor från branden.

Målsättning och metod

Syfte med undersökningen

Syftet med undersökningen var, i enlighet med Länsstyrelsens kravspecifikation (daterad 2011-06-29), att fastställa och beskriva fornlämningens karaktär, datering, omfattning, sammanställning och komplexitet. I detta ingick att klargöra eventuell kulturlagerförekomst och bevarandeförhållanden. Förundersökningens huvudsyfte var med andra ord att ligga till underlag för en bedömning av ett eventuellt beslut om slutundersökning.

Metodval

Då undersökningsområdet var relativt litet (95 m²) bedömdes det i planeringskedet att hela ytan inledningsvis skulle kunna avbanas, det vill säga att sentida raserings- och utfyllnadslager skulle tas bort med hjälp av grävmaskin. Tanken var sedan att i den mån det var möjligt gräva schakt ned i befintliga störningar, för att genom att studera schaktväggarna få en uppfattning om kulturlagerförekomst och eventuella lämningars utbredning och omfattning. Om tillvägagångssättet inte skulle vara möjligt beroende på förutsättningarna, eller om metoden inte skulle ge tillräckligt underlag för en bedömning av fornlämningens karaktär, planerades istället två schakt att grävas genom ostörd mark. Dessa skulle förläggas i den norra respektive den södra delen av tomten. Efter den inledande schaktningen med maskin skulle ytterligare plangrävning göras för hand i enlighet med stratigrafisk, kontextuell metod (Single Context, jfr Harris 1997). Nedgrävning skulle göras till orörd mark. Vid undersökningen visade det sig inte vara genomförbart att bana av fyllnadsmassorna från hela ytan, varvid upplägget med två schakt valdes (se nedan under genomförande).

Dokumentationen gjordes genom digital inmätning med hjälp av totalstation och dokumentationssystemet Intrasis. Samtliga registrerade kontexter dokumenterades

också på papper på för ändamålet upprättade kontextblanketter. Schakt och konstruktioner fotograferades med digitalkamera. Inga plan- eller sektionssritningar framställdes. Fynd insamlades manuellt och registrerades i Intrasis. Fynd av samma kategori från samma kontext har endast givits ett gemensamt fyndnummer. Djurben, glas och metallföremål (spikar, en märkla) registrerades men tillvaratogs ej. Keramikfynden har analyserats i daterande syfte av Mathias Bäck (Riksantikvarie-ämbetet, UV Mitt).

Genomförande

Som ovan nämnts så var delar av området täckta med raseringsmassor när undersökningen skulle påbörjas. Arbetet fick därmed inledas med bortforsling av dessa. Därefter vidtog maskinavbaning längst i nordost. Marken närmast den stående byggnaden visade sig vara störd av sentida ledningsdragningar, och befintliga ledningar gjorde det också omöjligt att schakta i botten. Men från ett avstånd på ca 3,5 meter från byggnaden grävdes den smala remsan i norr i sin helhet (schakt 1). Schaktet grävdes uteslutande med maskin, eftersom inga äldre lämningar påträffades (mer om detta nedan under Undersökningsresultat).

Eftersom de recenta fyllnadsmassorna var en meter tjocka och tiden för undersökningen så pass kort (två dagar) gjordes därefter bedömningen att det skulle bli för tidskrävande att schakta bort massorna från hela undersökningsytan. Ursprungsplanen var att lägga jordmassorna vid sidan av området, men där fanns inte plats för så stora jordmängder. Rasrisken var också för stor då massorna till stora delar bestod av grus och småsten. Skulle massorna ha transporterats bort under avbaningens gång hade det istället inneburit maskinstillestånd under den tid som lastbilen var borta. Dessa logistiska problem, sedda mot bakgrunden att inga lämningar fanns i schakt 1, föranledde beslutet att gräva schakt 2 från toppen av utfyllnadsmassorna. Schaktet placerades relativt centralt inom den stora sammanhängande ytan i den södra delen av tomten, något närmare tomtgränsen i öster eftersom massorna endast kunde placeras i väster. Det förlades också något uppdraget från vägen/trottoaren (ca 1 m), med tanke på att ytor nära gatumark ofta är störda av sentida ingrepp. Schaktet grävdes med maskin ned till den nivå där lämningar framkom (se nedan). Därefter undersöktes det vidare genom plan- och rutgrävning. De konstruktioner som påträffades vid detta inledande undersökningstillfälle delundersöktes genom kontextuell grävning. Fem provrutor grävdes också inom schaktet i syftet att bedöma underliggande lagers omfattning, men då det påträffades utfyllnadslager som var för tjocka för att kunna handgrävas avslutades undersökningen med ytterligare maskinrövning. Den sista schaktningsomgången utfördes vid ett senare tillfälle än den övriga utgrävningen, och vid detta tillfälle undersöktes konstruktionen A256 helt med hjälp av maskin.

Schakten har i rapporttexten numrerats med nya löpnummer, medan rutor och kontexter har fått behålla de objektnummer de har tilldelats i Intrasisdatabasen (se kontexttabell och ruttabel, bilagor 1 och 2).

Undersökningsresultat

Schakt 1

Omfattningen på det första schaktet var ca 3,7 x 1,9 meter (7 m²). Som ovan nämnts fick nedgrävningen avbrytas i den nordligaste delen då området där var stört av sentida ledningsdragningar. I de delar som kunde grävas i botten grävdes schaktet till 1,5 meters djup. Det innehöll endast sentida raserings- och fyllnadsmassor med en mäktighet av ca 1 m, vilka låg direkt på naturligt åsmaterial.

Schakt 2

Schakt 2 var 7,7 x 2,4 m stort (18,5 m²). Även i denna del av tomten fanns sentida raserings- och fyllnadsmassor på upp till 1 m tjocklek. På en nivå mellan 0,8 och 1 m.ö.h. påträffades därunder tre nedgrävda träkar (se figur 5). Kären blev synliga på ett djup av ca 0,8 m under dagens markyta, som sluttar ned mot Koppargränd och Mälaren. De två nordligast belägna kären hade kapats upptill av sentida schaktningar, medan det sydligast belägna som var djupare nedgrävt var bevarat i större grad. Karet längst i norr var anlagt på den orörda marken (åsmaterial), medan de två sydligaste var nedgrävda i ett påfört utfyllnadslager (L318, mer om detta nedan). Sannolikt har dock även karet i norr varit nedgrävt, i ett lager som senare har schaktats bort. I lager 318 fanns även en stenfylld nedgrävning, samt ett antal ytterligare stenar längs schaktets södra kant. Garverikaren och de övriga lämningarna redovisas nedan separat.

Figur 5. Schakt 2 med träkaren. Skala 1:70. Plan: Kristina Jonsson.

Garverikar 231

Karet i mitten (A231) var ca 1,0 x 1,25 m stort (dock kapat i NO), med sidor bestående av liggande plank bevarade till en höjd av 0,3 m (se figurer 6 och 7). I det sydvästra hörnet fanns en bevarad stående stolpe i vilken väggplankorna var fastslagna med spikar (F9).

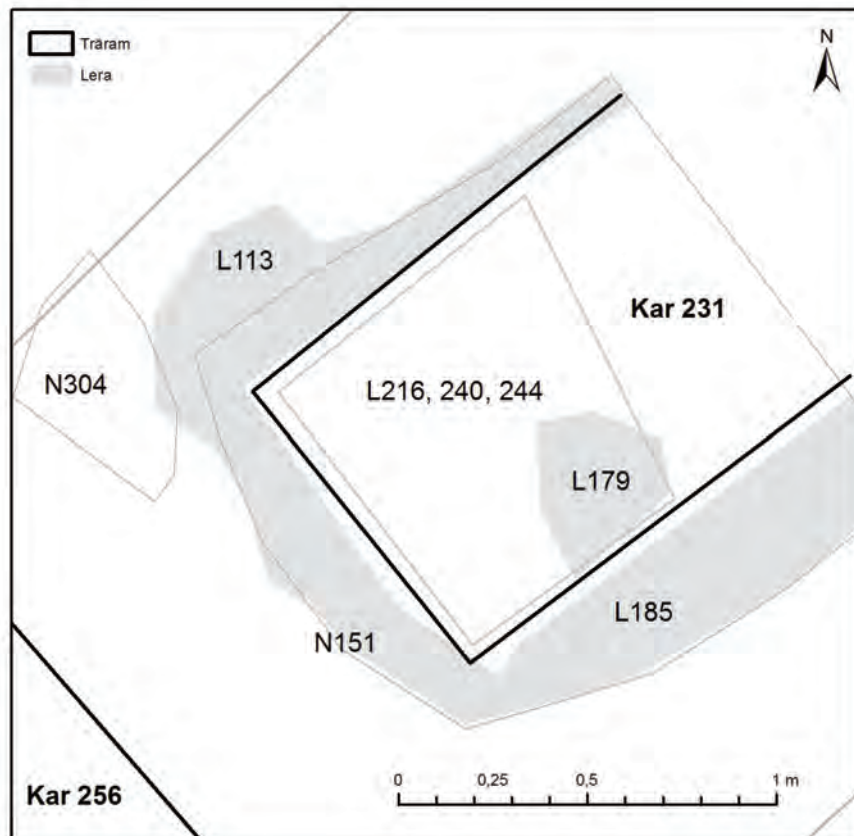
Karet delundersöktes (med undantag för den nordligast belägna tredjedelen) för hand enligt stratigrafisk metod. Det var fyllt med ett 0,1–0,3 m tjockt lager av påförda fyllnadsmassor (L216) bestående av gråbrun grusig sand med rikligt inslag av kalkbruk. I lagret fanns även kol, trärester, tegel och småsten. Fynden bestod av djurben (F3), fönster- och buteljglas (F5, F6), ett järnföremål (F4) samt keramik (F7, F8). Keramiken bestod till största delen av yngre rödgods, med delar av minst sju kärl vilka daterar till sent 1600-tal. I lagret fanns även delar av yngre takpannor, ett krittipsfragment (från 1700-tal?) samt en porslinsskärva som tidigast är från sent 1800-tal (Bäck, muntlig uppgift). Under den påförda fyllningen fanns ett 0,01–0,02 m tjockt lager med gulvit kalk (L240), och mellan detta och karets botten ett 0,01–0,02 m tjockt lager med gråbrun grovkornig sand (L244). Botten på karet bestod av träplankor (A248), och låg på ca 1,3 m.ö.h.

Figur 6. Träkar 231 under utgrävning. Delar av kalklager 240 syns fortfarande, men även karets botten. Foto mot SV av Anna Arnberg.

Under karets botten fanns ett 0,1 m tjockt påfört stabiliseringslager av blålera (utan kontextnummer), och blålera hade även använts för att täta utfyllnaden mellan karet och nedgrävningen (L185). I lera i den sydvästra delen av utfyllnaden påträffades en flintbit (F2), sannolikt använd för eldslagning under historisk tid. I en lerklack (L179) som dragits upp över karets kant, sannolikt i samband med att karets övre del kapades då den låg över fyllningen i karet, fanns en spik (F1). Lera (L113) hade även hamnat på utsidan av fyllningen väster om nedgrävningen.

Karets bevarade botten var nedgrävd (N151) i det ovan nämnda påförda utfyllnadslagret 318. Det gick inte att avgöra vid undersökningen om detta lager ursprungligen har gått upp till en högre marknivå och omslutit hela karet, eller om ytterligare ovanliggande lager fanns på platsen vid tiden för nedgrävningen av karen.

Figur 7. Plan över garverikar 231 med tillhörande kontexter. Utbredningen av lagren 216, 240 och 244 motsvarar den del av karet som undersöktes. Nedgrävningen 304 är stratigrafiskt äldre än karet och beskrivs separat i rapporttexten. Plan: Kristina Jonsson. Skala: 1:20.

Garverikar 235

Det nordligast belägna träkaret (A235) var ca 2,1 x 1,2 m stort, utlagt i tomtens längdriktning (SV-NO). De bevarade sidorna var 0,15 m höga, bestående av liggande plank sammanfogade i hörnen. Karet delundersöktes endast genom två provrutor (R258, R262) vilka grävdes för hand. Det kunde dock konstateras att det hade samma typ av innehåll och konstruktion som kar A231. Innehållet i provrutorna visade, som ovan nämnts, att det tjocka utfyllnadslagret L318 inte sträckte sig så långt upp på tomten. Botten på kar A235 låg på ca 1,4 m.ö.h., och även detta kar låg på ett påfört konstruktionslager av blålera som i sin tur låg direkt på orört åsmaterial.

Garverikar 256

Det sydligast belägna karet (A256) var 1,45 m långt i SV-NO riktning och 1,5 m brett, det sistnämnda måttet angivet med reservation för att det var svårt att se om karet fortsatte in i schaktväggen i väster. Karet schaktades bort med maskin, då syftet med nedgrävningen i denna del var att utreda djupet på det påförda lagret 318. Vid schaktningen kunde det konstateras att karet var betydligt bättre bevarat än de övriga två, då det var nedgrävt till ett djup på ca 1,8 m under dagens marknivå. Det var av samma konstruktion som de övriga två, men större och med sidor bevarade upp till en höjd av 1 meter. Hela karet var fyllt med kalk, och under dess träbotten fanns – liksom under de övriga två – ett påfört lager av blålera. Lagret låg på en nivå av 0 m över havet, så när schaktet hade grävts till detta djup började grundvatten att strömma

in vilket gjorde ytterligare nedgrävning omöjligt. Man kunde dock se att marken under blåleran bestod av grus och småsten, troligtvis naturligt åsmaterial eller svallgrus med tanke på nivån, i vilket det dock låg enstaka tegelbitar (se figur 8).

Figur 8. Den södra delen av schakt 2 vattenfylldes efter att kar 256 hade schaktats bort. På bilden syns rester av karets träbotten i den västra schaktväggen. I den norra schaktväggen syns lerlagret som kart vilade på, och under detta gruslagret med inslag av tegel. Foto mot norr av Kristina Jonsson.

Lager 318

Utfyllnadslagret 318 som de två sydligast belägna karen var nedgrävda i bestod till största delen av homogent grus. Vid nedgrävning i de sydligast belägna provrutorna 252, 266 och 300 kunde en viss inre stratigrafi skönjas, men de skilda gruslinserna tolkades utgöra successiva igenfyllningar under en sammanhängande tidsperiod. I gruset fanns inslag av tegel, och även fynd i form av djurben (F13), fönster- och buteljglas (F14, F18) och keramik (F15-F17). Lagret började ungefär vid det mittersta kare, ca 4,5 meter norr om den södra tomtgränsen, och det ökade därifrån kraftigt i tjocklek mot söder till ca en meters djup. Det grävdes därmed inte till botten i de ovan nämnda tre provrutorna, men dess djup konstaterades genom maskinschaktning av den södra delen av schaktet (se principskiss av topografin och lagrets tjocklek i figur 9). Keramikfynden bestod återigen till största delen av yngre rödgods daterad till sent 1600- och 1700-tal. Materialet innehöll delar från ett flertal kärl och fat och föreföll komma från ett flertal platser med tanke på sammansättningen. Vissa skärvor uppvisade spår av erosion, och kraftigt eroderade tegelbitar fanns också i lagret. I lagret fanns även yngre material, i form av flintgods som inte kan vara äldre än 1800-talets mitt samt delar av relativt sentida plattor/pannor (Bäck, muntlig uppgift).

Under lager 318 fanns vad som förefall vara naturlig undergrund (småsten, grus etc.) men det låg alltså som ovan nämnts även bitar av tegel på denna nivå i den södra delen av schaktet där det schaktades bort. Lagrets djup i den centrala delen av schaktet – med andra ord den ursprungliga marknivån från före dess påförande – kunde inte avgöras då det inte var praktiskt möjligt att maskinschakta hela schaktet till botten.

Nedgrävning och stenar

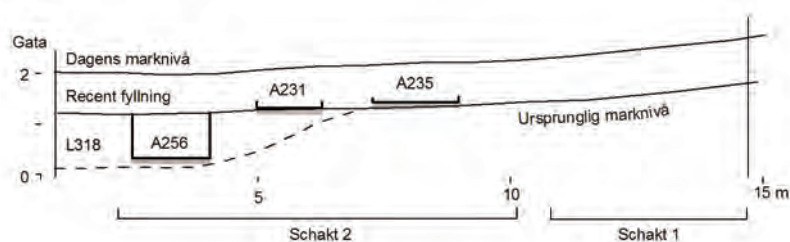
Intill det mittersta kare (A231) påträffades även en nedgrävning (N304) i lager 318, vid handgrävning av provruta 266 (se figur 5 och 7). Nedgrävningen var äldre än kare

men alltså yngre än utfyllnaden, och innehöll en fyllning av mörkbrunt grus med inslag av småsten och tegel (L311). I fyllningen fanns tre spikar (F10), en bit fönsterglas (F11) samt yngre rödgods (F12) daterat till tidigt 1600-tal. I botten av gropen fanns ett antal större stenar, och stenar låg även i lager 318 intill gropen. Vid den avslutande maskinschaktningen i söder kunde det konstateras att stenarna inte ingick i en bevarad konstruktion.

I schaktkanten mot gatan i söder framkom ett antal större stenar (ca 0,5 m i diameter) som kan vara rester efter en äldre strandskoning el. dyl. De låg dock i lager 318, och tolkades därmed inte heller utgöra en bevarad konstruktion.

Tolkning och utvärdering

De tre karn utgör garverikar från de historiskt kända verksamheterna i kvarteret. Liknande kar har undersökts arkeologiskt i bl.a. Alingsås och Enköping (se Bramstäng 2000:16ff; Ölund 2009:14ff) samt i kvarteret Kopparslagaren i Strängnäs (se ovan). Garvningsprocessen bestod av flera led: vekning (upplötning av hudarna, gärna i rinnande vatten); skavning (borttagning av köttrester på skavbom med hjälp av skavkniv), och därefter kalkning (nedläggning i kar med kalk och vatten i syftet att förtvåla fett, svälla vävnader och lösgöra hudens hår). Därefter vidtog avhårning, ytterligare kalkning och skavning, putsning, sköljning, pyrning, glättning och så vidare innan själva garvningen vidtog (Skans 1999:155f). De kar som påträffades vid undersökningen torde, med tanke på kalkinnehållet, ha använts i kalkningsprocessen. Fyndmaterialet visar att de inte kan vara äldre än från 1800-talets sista del. Detta kan sägas med säkerhet då utfyllnadsmassorna som har lagts ut ned mot/i Västerviken (se figur 8), med hjälp av äldre kartmaterial och fyndinnehåll, kan dateras till tidigast sent 1800-tal. De stenar som påträffades i utfyllnadslagret kan möjligen vara medvetet lagda som en förstärkning av den lösa grusutfyllnaden; men troligare är att de utgör rester av en äldre kajskoning som har blivit övertäckt och delvis störd och omflyttad när de nya massorna fördes på.

Figur 9. Principskiss över karnens inbördes placering och djup, lerlager under kar (grå färg), utfyllnadsmassor och marknivåer på tomt 3 i kvarteret Garveriet, baserad på höjdvärden och uppgifter om lagertjocklek från förundersökningen. Notera att den ursprungliga marknivån är hypotetiskt angiven. Ritning: Kristina Jonsson. Skala: 1:150.

I den norra delen av undersökningsområdet, i kanten av den naturliga åsen, fanns inga bevarade lämningar utan endast naturlig undergrund under de påförda sentida utfyllnadsmassorna. Om detta beror på att äldre lämningar har grävts bort vid

anläggandet av yngre bebyggelse, eller om marken inte har varit bebyggd förrän i relativt sen tid, går inte att avgöra. Några lämningar äldre än garverikaren fanns inte heller i den södra delen av tomten. Den äldsta lantmäterikartan från 1600-talet visar att det vid denna tid inte fanns någon tomt på platsen, och ser man till tomtbeskrivningarna i kartmaterialet från 1700-tal så förefaller det lite troligt att man vid den tiden ska ha haft någon mer manifest bebyggelse längst ned mot vattnet då tomterna vid den tiden brukade översvämmas av Mälaren med jämna mellanrum. De lämningar som skulle kunna ha förväntats framkomma vid undersökningen torde i så fall ha varit strand- eller sjörelaterade konstruktioner som bryggor, sjöboddar eller båtvrak.

Keramiken som påträffades i fyllningen i garverikar 231 var relativt homogen i datering till sent 1600-tal, framför allt i toppen av lagret. Skärvor fanns dock även av betydligt senare material. Även rödgodset i fyllning L311, som fyllde nedgrävningen intill karet, hade en sammanhållen datering – i detta fall från tidigt 1600-tal. Förekomsten av tidsmässigt så pass sammanhållna avfallsmassor, med dateringar som är betydligt äldre än de konstruktioner de har placerats i, visar att material har tillförts platsen och att de troligen kommer från någorlunda sammansatta kontexter med datering till 1600-tal – möjligen från en närliggande tomt som har hyst 1600-talsbebyggelse (jfr ovan om tolkningarna av fynden i kvarteret Kopparslagaren). Detta gäller dock de sentida igenfyllningarna av gropar och kar – det stora arbetet med att bygga ut hamnområdet som lager 318 representerar har inbegripit att större mängder rent grus har transporterats till platsen; grus som sedermera under arbetets gång har blivit uppblandat med avfall från 1600- till 1800-tal.

Förundersökningen har belyst problematiken med påförda lager i allmänhet, och utfyllnadslager i mark som sluttar ned mot vatten i synnerhet. I en stad accentueras behovet av kontinuerlig renhållning och omstrukturering av ytor, och material flyttas ständigt omkring. Förekomsten av tidsmässigt väl sammanhållna äldre fynd i yngre kontexter (i detta fall i fyllningen i 1800-talskaren) påvisar här vikten av keramikanalys som ett tolkningsinstrument inom stadsarkeologin, med vars hjälp man kan komma till rätta med denna typ av ”omvänd stratigrafi” – få andra fyndkategorier förutom mynt kan ge så snäva dateringar. De tjocka utfyllnadslager som fanns ned mot Mälaren visade sig också innehålla fynd som var äldre än utfyllnadsarbetet i sig, men utöver det så kan förekomsten av sådana lager också sägas utgöra ett antikvariskt problem. Hur ska vi hantera undersökningsytor (på land) där de påförda massorna går ned till ett djup under dagens vattennivå, och därmed inte kan undersökas utan spontning, pumpning etc.? Lagren har begränsad arkeologisk potential i sig själva och de är tekniskt krävande att ta bort, men vi kan inte bortse från att äldre sjönära lämningar från stadens äldsta skede kan gömma sig under dem.

Referenser

Kartmaterial

Akt C71-1:2, Stadsplan ca 1640 (Lantmäteristyrelsens arkiv)
Akt 04-STIS-3, Grundkarta 1785 (Lantmäterimyndighetens arkiv)
Akt C71-1:15, Strängnäs stads ägor 1871 (Lantmäteristyrelsens arkiv)
Akt 04-STIS-16, Stadsplan 1875 (Lantmäterimyndighetens arkiv)
Akt 04-STIS-24, Stadsplan 1922 (Lantmäterimyndighetens arkiv)

Skriftliga källor

Berónius Jörpeland, L. & Nordström, A. 2006. *Städernas kulturlager – värdering av ett hotat källmaterial. Exemplet Strängnäs och Nyköping. Dnr 431-4538-2003*. UV Mitt, rapport 2006.28, Värdering av urbana kulturlager. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Hägersten.

Bramstång, C. 2000. *Tobakspiantage och garverikar – hantverk i kvarteret Hägern, Alingsås. Västergötland, Alingsås, RAA 239*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Väst Rapport 2000.47. Kungsbacka.

Carlsson, M. 2004. *Vikingatida fynd i centrala Strängnäs. Södermanland, Strängnäs stad, RAA 314*. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Mitt rapport 2003:27, arkeologisk förundersökning. Stockholm.

Harris, Edward. 1997 [1979]. *Principles of archaeological stratigraphy*. London.

Hemmenдорff, O. 1978. *Västerviksgatan-Garvaregränd, Strängnäs, Södermanland. Övervakning av ledningsschakt 1975*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museer, Rapport Uppdragsverksamheten 1978:27. Stockholm.

Järpe, A. 1979. *Strängnäs. Medeltidsstaden 10*. Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska museer. Rapport. Stockholm.

Lindberg, F. 1959. Tusen år i Strängnäs. En överblick. *Strängnäs stads historia* (red. H. Jägerstad), s. 1-18. Strängnäs.

Lindqvist, S. 1959. Strängnästraktens äldsta bebyggelsehistoria. Tusen år i Strängnäs. En överblick. *Strängnäs stads historia* (red. H. Jägerstad), s. 75-136. Strängnäs.

Norberg, L. 2005. *Kvarteret Munkbacken. Arkeologisk förundersökning. Nyare tid. Strängnäs 314:1, Munkbacken 4, Strängnäs stad och socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län. Sörmlands museums arkeologi. Landstinget Sörmland. Arkeologiska meddelanden 2005:14*. Nyköping.

Pettersson, K. 1998. *Gator och kvarter. Strängnäs, Mariefred, Stallarbolmen och Åkers styckebruk*. Lokalhistoriska sällskapet i norra Södermanland, Årsbok 1999. Eskilstuna.

Skans, U. 1999. Hud, skinn och läder. *Magasinshandboken Tidens tand. Förebyggande konservering* (red. M. Fjæstad), s. 153-164. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Syse, B. 1985. *Rapport. Provundersökning. Kv Kopparslagaren, Strängnäs kommun, Södermanland.* Riksantikvarieämbetet, Undersökningsverksamheten. Uppsala. Arkivrapport, ATA dnr 4753/85.

Syse, B. 1986. *Rapport. Schaktningsövervakning. Kv Kopparslagaren, Strängnäs kommun, Södermanland.* Riksantikvarieämbetet, Undersökningsverksamheten. Uppsala. Arkivrapport, ATA dnr 5738/86.

Wallin, S. 1959. Stadsbilden. Tusen år i Strängnäs. En överblick. *Strängnäs stads historia* (red. H. Jägerstad), s. 137-270. Strängnäs.

Ölund, A. 2009. *Garveriverksamhet i kvarteret Snickaren i Enköping. RAA 26, Centrum 6:1, Enköping, Uppland.* Upplandsmuseets rapporter 2009:12. Uppsala.

Muntliga uppgifter

Bäck, M. Riksantikvarieämbetet, Avdelningen för arkeologiska undersökningar, UV Mitt. Stockholm.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>KM projekt nr:</i>	KM11093
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-1311-2011, 2011-07-08
<i>Undersökningsperiod:</i>	24-25/8, 13/9, 2011
<i>Arkeologtimmar:</i>	37 timmar
<i>Maskintimmar:</i>	7 timmar (+3 genom uppdragsgivaren)
<i>Exploateringsyta:</i>	95 m ²
<i>Personal:</i>	Kristina Jonsson, Anna Arnberg
<i>Belägenhet:</i>	Kv Garveriet 3, Strängnäs stad, Strängnäs kommun, Södermanlands län och landskap
<i>Ekonomisk karta:</i>	10H 6d
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	X 6583996, Y 615288
<i>Höjdsystem:</i>	RH 70
<i>Inmätningmetod:</i>	Totalstation
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Digitala inmätningar och fotografier förvaras hos Stiftelsen Kulturmiljövård i väntan på beslut om fyndfördelning, därefter på ATA
<i>Fynd:</i>	Fynden F2, F7, F8, F12, F15-F17 förvaras på KM i väntan på beslut om fyndfördelning

BILAGOR

Bilaga 1. Kontexttabell

Kontext	Subklass	Beskrivning	Innehåll	Längd	Bredd	Djup
104	Trä	Hörn stolpe i garverikar 231	Trä	0,3 m	0,1-0,15 m	
113	Lager	Lera i toppen på nedgrävning 151, ”utspilld” över kanten	Blågrå lera			0,05-0,3 m
146	Trä	Hörn stolpe i garverikar 235	Trä	0,15 m	0,1-0,15 m	
151	Nedgrävning	Nedgrävning för garverikar (samma kontextnr för kar 231 och 235)	L185	1,5 + 2,4 m	1,4 m + 1,7 m	0,3 + 0,15 m
179	Lager	Lerklack över fyllning i kar 231	Blågrå lera	0,4 m	0,35 m	0,05-0,1
185	Lager	Lerpackning i nedgrävning runt träkar (samma kontextnr för kar 231 och 235)	Blågrå lera		0,1-0,25 m	0,15-0,3 m
216	Lager	Fyllning i garverikar, återfyllnad efter att de har tagits ur bruk (samma kontextnr för kar 231 och 235)	Gråbrun grusig sand med inslag av kalkbruk, kol, tegel, lera, trä, småsten	1,25 + 2 m	0,85 + 1,25 m	0,1-0,3 m
231	Trä	Sidorna på garverikar (norra sidan saknas)	Liggande träplankor	1,25 m	1,0 m	0,3 m
235	Trä	Sidorna på garverikar	Liggande träplankor	2,1 m	1,25 m	0,15 m
240	Lager	Fyllning i garverikar 231	Gulvit kalk	1,25 m	1,0 m	0,01-0,02 m
244	Lager	Fyllning i botten på garverikar 231	Gråbrun grovkornig sand	1,25 m	1,0 m	0,01-0,02 m
248	Trä	Botten på garverikar 231	Träplankor	1,25 m	1,0 m	0,01-0,02 m
256	Trä	Sidorna på garverikar	Liggande träplankor	1,45 m	1,5 m	1,0 m
304	Nedgrävning	Grop i lager 318, äldre än kar 231	L311	0,6 m	0,4 m	0,4 m
311	Lager	Fyllning i nedgrävning 304	Mörkbrunt grus med småsten och tegel	0,6 m	0,2 m	0,4 m
318	Lager	Utfyllnadslager som täckte södra halvan av tomten, utfyllning för att grunda upp hamnen	Gråbrunt grus, inslag av småsten, tegel, lerfläckar			1,0 m

Bilaga 2. Ruttabel

Samtliga djupangivelser gäller efter borttagning av de överliggande recenta utfyllnadsmassorna på ca 1,0 m.

Nr	Storlek	Djup	Innehåll	Anm
252	1,2 x 0,6 m	0,25 m	0,1 m recenta fyllningsmassor (grus, sten, tegel etc.); 0,05 m gråsvart sand; därunder gråbrunt grus med småsten (L318) som ej kunde handgrävas i botten. I rutan påträffades även den östra sidoväggen tillhörande garverikar 256.	
258	0,6 x 0,5 m	0,3 m	0,07 m gråbrun lera; 0,12 m grusig sand (L216); 0,1 m blågrå lera (L185); därunder åsmaterial bestående av grus och småsten.	Rutan grävdes inuti och genom lämningarna av kar 235.
262	0,5 x 0,5 m	0,3 m	0,1 m recenta fyllningsmassor (grus, sten, tegel etc.); 0,1 m blågrå lera (L185); därunder åsmaterial bestående av grus och småsten.	Grävdes längs utsidan av garverikar 235, mellan kar 235 och 231.
266	0,65 x 0,75 m	0,4 m	Östra delen: 0,3 m blågrå lera (L185) intill kar; under detta tre stenar i storlek 0,15–0,25 m; under dessa gråbrunt grus med småsten (L318) som ej kunde handgrävas i botten. Västra delen: En nedgrävning (N304) som omfattade halva provrutans utbredning och fortsatte utanför, grävd till 0,4 m djup. Den var fylld med grus, småsten, tegelkross etc. samt två stenar i storlek 0,2 m. Nedgrävningen var gjort i utfyllnadslagret L318).	Rutan grävdes intill garverikar 231 efter att det hade tömts genom stratigrafisk grävning.
300	0,45 x 0,6 m	0,2 m	Rutan innehöll endast gråbrunt grus med småsten (L318) som ej kunde handgrävas i botten.	

Bilaga 3. Fyndtabell.

Fyndnr	Sakord	Material	Antal	Beskrivning	Kontext	Anmärkning
1	Spik	Järn	1	Spik, storlek ej noterad	179	Ej tillvaratagen
2	Eldslagningsflinta	Flinta	1	Slagen flinta, ej förhistorisk	185	
3	Avfall	Ben	11	Djurben, ej osteologiskt bedömda	216	Ej tillvaratagna
4	Föremål	Järn	1	Järnten formad till ring med öppning, 50 mm i diam, funktion oklar	216	Ej tillvaratagen
5	Fönsterglas	Glas	6	5 bitar vitt planglas, 1 bit grönt planglas	216	Ej tillvaratagna
6	Buteljglas	Glas	1	Del av hals, vitt glas	216	Ej tillvarataget
7	Keramik	Lera	11	Det yngre rödgodset (8 skärvor) dateras till 1670 +/- 15 år. Delar av 7 kärl. En slät tegelbit samt en gråsvart skärva som kan vara delar av plattor/pannor. Sannolikt yngre (1800-tal?). En del av ett kritpipsskaft, 1600- eller 1700-tal?	216	Fr. övre delen av lagret
8	Keramik	lera	4	En porslinsskärva som dateras till sent 1800-tal eller 1900-tal. En slät tegelplatta, en kupad rödgodsskärva, en gråsvart platta; delar av pannor (1800-tal el senare).	216	Fr. botten av lagret
9	Spik	Järn	4	Spikar från garverikar, 70–110 mm långa	231	Ej tillvaratagna
10	Spik	Järn	3	Två grova spikar ca 60 mm långa, ett spikhuvud	311	Ej tillvaratagna
11	Fönsterglas	Glas	1	Grönvitt planglas	311	Ej tillvarataget
12	Keramik	lera	8	Yngre rödgoods daterat till tidigt 1600-tal (dock svärdaterade). 3-4 kärl, grytor. Skärvorna är inte slitna, har antagligen deponerats vid ett och samma tillfälle från samma plats.	311	
13	Avfall	Ben	1	Djurben, ej osteologiskt bedömda	318	I provgrop 266, ej tillvarataget
14	Fönsterglas	Glas	2	En bit grönt och en bit vitt planglas	318	I provruta 300, ej tillvaratagna
15	Keramik	Lera	5	Blandat från många kärl, daterar till från mitten av 1600-talet till 1700-talet. Del från trefotsgryta, ev. tidigt 1700-tal?	318	I provruta 266
16	Keramik	Lera	22	2 skärvor vitt flintgods som daterar till tidigast sent 1800-tal. En gråvit skärva flintgods som är svärdaterad; är den äldre är den importerad och troligen engelsk. En del av vad som troligen är en relativt sentida takpanna el. dyl. 18 delar yngre rödgoods: en del av en golvplatta (kan ej dateras). I övrigt ligger tonvikten på dateringen av rödgodset till 1700-tal, medan två skärvor daterar till 1650-1690.	318	I provruta 252
17	Keramik	lera	7	Yngre rödgoods från sent 1600- till 1700-tal. Delar av minst tre fat och 2-3 krukor/grytor. En av skärvorna var kraftigt eroderad. Materialet förefaller komma från flera platser.	318	I provruta 300
18	Buteljglas	Glas	2	Brungrönt buteljglas	318	Ett i provruta 252, ett i botten av garverikar 256. Ej tillvaratagna.